

Stereotipi u frazemama iz odabranih književnih djela Derviša Sušića

Sažetak: Cilj ovog rada jeste analiza frazema iz odabranih književnih djela Derviša Sušića koje u sebi sadrže stereotipne elemente. Frazeme koje su korištene u analizi ekscerpirane su iz dvanaest romana, četiri drame te zbirke pripovjedaka *Pobune*. Stereotipi i predrasude prisutne su u svakodnevnoj komunikaciji, a ljudi ih često upotrebljavaju s ciljem opće, vrlo često negativne karakterizacije drugih. Upravo iz tog razloga istraživanje čestote i funkcije stereotipa u književnom diskursu smatramo relevantnim, jer omogućava uvid u jezičku sliku svijeta određenog autora. Ovim istraživanjem nastoji se prikazati u kojoj mjeri Derviš Sušić koristi stereotipe u svom jezičkom izrazu te da li je uopće podložan stereotipizaciji u svojim frazeološkim konstrukcijama, ali i u svom jezičkom izričaju općenito. Fokus analize su zoonimske i rodno obilježene frazeme koje sadrže izražene stereotipne komponente. U okviru ekscerpiranog korpusa utvrđeno je da su upravo iz ove dvije skupine stereotipne frazeme najzastupljenije.

Ključne riječi: stereotipi, frazeme, zoonimi, rodni stereotipi, Derviš Sušić

Uvodne napomene

Stereotipi su prisutni u svakoj kulturi i društvu, a njihovo prisustvo evidentno je i u jeziku. Oni se manifestiraju kroz različite oblike iskazivanja mišljenja, koja su nerijetko površna, pojednostavljena i lišena dubljeg kritičkog promišljanja i tumačenja. A. Hrnjak (2017: 16) navodi kako je W. Lippmann termin *stereotip* definirao kao “pojednostavljanje slike

o određenim skupinama ljudi koje postoje u našim glavama”. Pored navedenog, stereotipima se iskazuju i karakteristike životinja kojima se pripisuju ljudske osobine. U tom kontekstu R. Holandi (2010: 69–70, prema Majer 2022: 24) za stereotip navodi da je “fragment konceptualne slike svijeta, stabilna ideja, mentalna shema za predmet ili situaciju, koja ima i svoje jezično ostvarenje”.

Ljudski um proizvodi različite svjesne i nesvjesne slike stvarnosti, a na njihovo formiranje utječu brojna individualna i kolektivna iskustva. Ove slike, posredno, oblikuju i jezičke izraze, tako i frazeme. B. Kovačević (2012: 15) ukazuje na stav G. Lakoffa koji naglašava da stvaranje konvencionalnih slika o svijetu koji nas okružuje ovisi o određenoj kulturi, odnosno, predstavnici neke kulture drugačije percipiraju stvarnost. To dalje znači da stereotipi predstavljaju pridodane osobine određenim grupama ljudi, ali i životinjama (Lippmann 1995: 74–77). M. Bertoša (1999: 64) dodatno ističe da stereotipi predstavljaju netačna, rigidna, pogrdna, pojednostavljena vjerovanja, protkana komentarima, predrasudama i vrednovanjima, a ta vjerovanja su određena društvom, kulturom, ali i psihologijom pojedinca. Takvi koncepti mišljenja prenose se s generacije na generaciju, čime se dodatno produbljuju u kolektivnoj svijesti.

Veliki broj stereotipa može se identificirati i u bosanskom jeziku, naročito kroz frazeološki fond. U nastavku rada fokusirat ćemo se na stereotipe zabilježene u frazemima Derviša Sušića, s posebnim osvrtom na zoonimske frazeme te one frazeme koje su rodno obilježene, a koje su oblikovane pod utjecajem specifičnih društveno-kulturnih stereotipa.

Korpus

Primarno je potrebno naglasiti da su u ovom radu pod frazecom smatra spoj najmanje dvije punoznačne lekseme od kojih bar jedna ima transponirano (preneseno) značenje te spoj najmanje dvije lekseme od kojih jedna leksema može biti nepunoznačna, a cjelina mora imati transponirano značenje.

U ovom istraživanju analizirane frazeme ekscerpirane su iz dvanaest romana: *A triptih* (1985), *Čudnovato* (2016), *Hodža Strah* (2016),

Ja Danilo (1989), *Listopad* (1987), *Momče iz Vrgorca* (2016), *Nevakat* (2016), *Tale* (1980), *Uhode* (1982), *Žar i mir I* (1983), *Žar i mir II* (1983) i *Žestine* (2016); četiri drame: *Baja i drugovi* (1988), *Jesenji cvat* (1988), *Posljednja ljubav Hasana Kaimije* (1988) i *Veliki vezir* (1988) i zbirke pripovjedaka *Pobune* (1986, 1991).

Izvori za provjeru ekscerpirane građe bili su frazeološki rječnici bosanskog jezika (Mahmutović 2012; Mušović 2016; Kasumović–Nikolić 2018), frazeološki rječnici hrvatskog i srpskog jezika te bibliografija hrvatskog jezika (Matešić 1982; Otašević 2012; Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017), njemačko-srpski frazeološki rječnik (Mrazović–Primorac 1981), opći rječnici bosanskog jezika (Halilović–Palić–Šehović 2010; Jahić 2010–2019, 2023) te internetske baze i portali – Baza frazema hrvatskoga jezika (Baza), Hrvatski jezični portal (HJP), Jezikoslovac, Slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (Fran).

Prilikom određivanja značenja odabranih frazema, analizirana je motiviranost nastanka određenih stereotipa sadržanih u takvim primjerima, pri čemu se posebna pažnja posvetila i značenjskim osobinama pojedinih leksema koje doprinose ukupnom značenju frazeme. Uzimajući u obzir značenja leksema, u pojedinim analizama su se navodila kako osnovna, tako i transponirana značenja, s ciljem potpunijeg razumijevanja semantike frazema.

Uvidom u korpus, ukazala se potreba za detaljnijom analizom određenih frazema, budući da je uočeno kako pojedine frazeme reflektiraju stereotipna značenja, što dodatno potvrđuje njihovu ukorijenjenost u kolektivnoj jezičkoj i kulturnoj svijesti.

Zoonimske frazeme motivirane stereotipima

Stereotipi su duboko ukorijenjeni u jeziku pa je iz tog razloga i njihova prisutnost u frazemama neizbježna. U analiziranom korpusu zabilježeno je više frazema koji su motivirani stereotipnim predstavama o životinjama. A. Hrnjak (2014: 3) ističe da čovjek pridodaje određene loše osobine životinjama u cilju da se odmakne od njih jer ih smatra nižim bićima. Ono što je karakteristično za stereotipe o životinjama je

činjenica da im se pripisuju ljudske osobine poput emocija, intelektualnih sposobnosti, morala, posmatraju se njihove navike, ali se izmišljaju i različite priče o postanku određenih životinja te njihovim neprijateljskim odnosima (Bertoša 1999: 65). M. Bertoša (1999: 68) u nastavku naglašava da je interesantno da stereotipe o životinjama čovjek koristi kako bi okarakterizirao drugog čovjeka te ga poredi sa životinjom, a te karakterizacije su počesto negativno konotirane.

U ovom dijelu rada predstavljeni su stereotipi o životinjama koji su motivirali odabrane frazeme ekscerpirane iz književnog opusa Derviša Sušića. Neke frazeme zasnovane su na ponašanju, izgledu neke životinje ili nekom čovjekovom iskustvu sa životinjama te određenim činjenicama koje se vežu za neku životinju (*snažan kao bik, buljiti kao vo, trom kao steona krava, rintati kao kljuse, jaka kao kobila, vući kao kobila, zdrav kao ždrijebac, (biti) domaći ovan, skakati kao jarac, izbaciti (koga) kao kučku, mudar lisac, stari lisac, ljut kao ris, ljut kao zolja, imati oko sokolovo, morski vuk, opasan vuk*). Međutim, pojedine zabilježene frazeme nisu utemeljene na stvarnim iskustvima ili pouzdanim činjenicama te se njihove semantičke veze mogu ocijeniti kao nelogične, neutemeljene ili čak besmislene. Moglo bi se konstatirati da su slike o životinjama često duboko antropomorfizirane, odnosno da se one prikazuju sa ljudskim karakteristikama. U takve frazeme spadaju: *stari vuk, iskusan vuk, blehnuti (u koga) kao zaljubljeno magare, glup kao goveče, stari jarac, stajati kao tele, stari kenjac, matora magarčina*.

Bik i vo, goveče i tele, krava

Frazema *snažan kao bik* (“Pilavija to nikad istinski shvatio nije iako je i htio i umio srčano da se bije kao junak. Snažan kao bik. Ja sam prostudirao taj lik”, ST 1980: 145) u značenju ‘vrlo snažan’ motivirana je ponašanjem bika koji se tradicionalno percipira kao simbol snage i fizičke izdržljivosti. Zanimljivo je da se u konsultiranim izvorima ne pronalazi ova frazema s leksemom *snažan*.¹ Osnovne osobine koje se vežu za bika

¹ S leksemom *bik* u svom sastavu najčešće je u rječnicima zabilježena poredbena frazema *zdrav kao bik* u značenju ‘potpuno / sasvim zdrav’ (Jahić 2010a: 171; Matešić 1982: 16; Otašević 2012: 40) ili *bijesan kao bik* u značenju ‘izuzetno / veoma

su zdravlje i snaga, dok mu se, pored toga, nerijetko pripisuju i karakteristike poput bijesa, iritiranosti te razjarenosti kao i “gotovanski način života” (Fink Arsovski 2002: 51). Čovjek koji je jak, snažan, ali i otporan upoređuje se s bikom, ali i bijesna te razjarena osoba (Blašković 2016: 18). U frazemi je izražena generalizacija kojom se svakom biku pripisuje izuzetna snaga, iako to, objektivno posmatrano, ne mora odgovarati stvarnosti.

Bik predstavlja ‘neuškopljenog mužjaka goveda’, dok je vo ‘odrastao, uškopljeni mužjak goveda’, a u prenesenom značenju predstavlja ‘glupu i tvrdoglavu osobu’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 66, 1446).

Kada su u pitanju goveda, čovjeku su krupne, velike, izražajne oči vola poslužile za motivaciju i stvaranje poredbene frazeme *buljiti kao vo* (“Kao vo, tek ispregnut, buljio sam tupo i glupo u zelene praznine”, SJD 1989: 22), koja ima značenje ‘tupo gledati’. Ovoj životinji je poredbenom frazemom pripisana osobina *glup*, koja se ustvari odnosi na čovjeka. Takvom značenju frazeme pridonosi i leksema *buljiti* kojoj je jedno od značenja i ‘gledati glupavo’ (Jahić 2010: 255).

Čovjek je inače govedima pripisao neinteligentnost kao jednu od osnovnih osobina. Takva klasifikacija vrši se neadekvatnim biološkim kriterijem. Ovdje se stereotip o intelektualnoj inferiornosti goveda prenosi na čovjeka, iako u stvarnosti životinje iz ove porodice ne pokazuju dokaze neinteligencije u smislu u kojem im to čovjek pripisuje. Interesnatno je da frazemu u navedenom obliku ne pronalazimo u konsultiranim izvorima, ali autori određenih rječnika također navode neke poredbene frazeme koje u sebi sadrže leksemu *vo*, a koje se odnose na osobu koja ima niske intelektualne sposobnosti.²

U frazemama koje uključuju zoonime bilježimo i lekseme koje označavaju mladunčad – goveče i tele te kravu koja označava ženku, a koje u sebi također nose snažno stereotipsko značenjsko opterećenje. *Goveče*

bijesan, ljut, razdražen’ (Mahmutović 2012: 18; Matešić 1982: 16; Otašević 2012: 40) I u prethodno navedenim frazemama, također možemo primijetiti da su u pitanju stereotipi.

² *Glup kao vo* (Matešić 1982: 751; Otašević 2012: 110) u značenju ‘vrlo glup’. Navedena frazema je, također, motivirana stereotipom.

je razgovorna leksema za 'govedo', a *tele* označava 'mlado govečeta'. U prenesenom značenju obje lekseme simboliziraju 'glupu osobu koja ima ograničena shvatanja' (Halilović–Palić–Šehović 2010: 329, 1322). Kada je u pitanju leksema *krava*, u osnovnom značenju predstavlja 'žensko govedo', dok njena prenesena značenja često uključuju pejorativne konotacije 'ženska osoba koja je debela', ali i 'ženska osoba koja je drska te koja ima bezobrazno ponašanje' (Halilović–Palić–Šehović 2010: 548).

U korpusu su zabilježene i sljedeće frazeme koje uključuju lekseme *goveče* i *tele*, a koje potvrđuju prisustvo stereotipa o intelektualnoj inferiornosti:

- *glup kao goveče* ("... bože, glupa kao goveče", SU 1980: 188) i
- *stajati kao tele* ("... pred kojima ona stoji kao tele", SŽMI 1983: 215).

Tele simbolizira naivnost, nezrelost, ali i pokornost, a čovjek mu je pridodao osobine intelektualne ograničenosti kao i nesposobnosti (Blašković 2016: 54), što se očituje i u navedenim frazemama. Također je to karakteristično za leksemu *goveče*. Treba napomenuti da se frazema *glup kao goveče* ne bilježi u konsultiranim izvorima, kao ni oblik frazeme *stajati kao tele*, ali ona se može smatrati modificiranim oblikom frazeme *stajati kao tele pred šarenim vratima* koja je već zabilježena u izvoru (Baza).³ Ekscerpirana frazeme je nastala reduciranjem frazeme zabilježene u navedenom izvoru.

Pored toga, *krava* simbolizira i pozitivne vrijednosti kao što su hranjenje, majčinstvo, njegovanje, nježnost, plodnost, razmnožavanje, obilje, što ukazuje na ambivalentnost u njenoj simboličkoj vrijednosti

³ Pored ovog oblika mnogi autori navode različite modifikacije navedene frazeme pa tako bilježimo: *gledati / blehnuti kao tele u šarena vrata* (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1453), *gledati (buljiti, zijati, blehnuti) kao tele u šarena (nova) vrata* (Matešić 1982: 691; Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017: 836; HJP; Jezikoslovac; Baza; Vukajlija), *blehnuti, buljiti, zija, zagledao se kao tele u šarena vrata* (Mrazović–Primorac 1981), *gledati kao tele u nova vrata, gledati kao bik u nova vrata, gledati kao krava u nova vrata* (Fran), *stajati kao tele pred šarenim vratima, zagledati se u (koga, što) kao tele u šarena vrata* (Baza), *kao tele u šarena vrata buljiti, blehnuti* (Mušović 2016: 649), *kao telac u šarena vrata* (Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017: 836), *blehnuti / blejati kao krava u šarena vrata* (Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017: 411), *gledati (buljiti) kao vrata u šareno tele* (Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017: 914). Sve navedene frazeme imaju značenje 'gledati glupo, začuđeno, tupo, blehnuti?'

(Noodén 1992). Kada je u pitanju zoonim *krava*, ona se najčešće opisuje kao troma / lijena te krupna životinja. Frazema *trom kao steona krava* (“Pustio sam da stekne sljedeći utisak o meni: naivan seljak koji je kradom dovukao robu i jedva čeka da je se otarasi. Ni sam ne zna koliko mu tovar vrijedi. Tup i glup. Trom kao steona krava. S malo više nerava daće se preraditi”, SJD 1989: 99) motivirana je fizičkim izgledom i ponašanjem krave tokom graviditeta. Jačem efektu navedene frazeme pridonosi leksema *steona*, koja podrazumijeva da u svojoj utrobi krava nosi mladunče, što joj dodatno može otežavati kretanje. Međutim, frazema prenosi ljudsku predrasudu da je svaka steona krava (a preneseno i osoba) nužno troma, spora i krupna. Takvo značenje se u jeziku dominantno koristi za ženske osobe, što ukazuje i na prisustvo rodnog stereotipa. Također, treba spomenuti da navedena frazema nije zabilježena u konsultiranim izvorima te predstavlja bogatu frazeološku građu ovog istraživanja.

Ove frazeme potvrđuju kako se u jeziku stereotipi o životinjama često koriste za negativno karakteriziranje ljudi, pri čemu se najčešće ne uzimaju u obzir stvarne osobine samih životinja, već se njihov simbolički potencijal koristi za prenošenje vrijednosnih sudova o ljudima.

Konj / kljuse, kobila i ždrijebe

U okviru korpusa zabilježene su brojne frazeme koje uključuju zoonime povezane s domaćim životinjama, pri čemu se posebno izdvajaju lekseme *kljuse*, *kobila* i *ždrijebe*, koje su snažno stereotipizirane. Leksema *kljuse* označava ‘izmorenog, isluženog, mršavog, starog i slabog konja’, dok je kobila ‘ženka konja’, a u prenesenom značenju označava ‘ženu koja ima ružan izgled ili nedolično ponašanje’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 511, 513). Ždrijebe predstavlja ‘mladunče konja’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1539).

Konji općenito simboliziraju brzinu, čast, dominaciju, eleganciju, gracioznost, hrabrost, intuiciju, istrajnost, izdržljivost, moć, neukroćen duh, osjetljivost, plemenitost, pokretljivost, slobodu, snagu, znanje. Također, naziva se i simbolom života. Smatra se najplemenitijom životinjom koju

je čovjek ukrotio. Njegova potkovića također nosi simboliku i predstavlja sreću i zaštitu. Vrlo često su konji spominjani kako kroz historiju, tako i u mitologiji mnogih naroda, ali su predstavljeni i kroz književna i likovna djela. U nekim kulturama predstavlja kultnu životinju.⁴

Za konja se veže naporan rad, iscrpljenost, ali i snaga (Blašković 2016: 27). Frazema *rintati kao kljuse* (“Zato što si idiot koji je čitav svoj vijek kao tovarno kljuse rintao”, SL 1987: 168) motivirana je ponašanjem konja koji obavlja teške fizičke poslove. Sama frazema je dodatno stilski obilježena jer sadrži lekseme *rintati* i *kljuse*, koje efektno pojačavaju značenje fizičkog iscrpljivanja i odnose se na težak, naporan rad te slabog, neuhranjenog konja. U prenesenom značenju ova frazema ima značenje ‘raditi mnogo, ali naporno, do krajnjih granica izdržljivosti’. Ipak, kao i kod drugih primjera, treba istaći da su ove osobine konju pripisane putem generalizacije, što ne znači da svaka jedinka posjeduje navedene karakteristike. Navedena frazema predstavlja modifikaciju već zabilježenih frazema u konsultiranim izvorima, kao što su: *rintati kao konj*, *raditi kao konj* (Halilović–Palić–Šehović 2010: 533; Jahić 2012a: 265; Matešić 1982: 257; Otašević 2012: 430; HJP; Jezikoslovac; Baza; Fran), *tegliti kao konj* (Jahić 2012a: 265), *crnčiti kao konj* (Jahić 2012a: 265) *raditi (rintati, tegliti, mučiti se) kao konj* (Fink Arsovski–Kovačević–Hrnjak 2017: 394) u značenju ‘raditi mnogo, naporno’.

U korpusu su zabilježene i frazeme sa zoonimom *kobila*, pri čemu se izdvajaju primjeri motivirani čovjekovim iskustvom i opažanjima o snazi i izdržljivosti ove životinje. Frazeme *jaka kao kobila* (“Vrag joj majku, jaka je ko kobila!”, SMV 2016: 202) te *vući kao kobila* (“Kao teretna kobila vukla sam”, SL 1987: 21) odnose se na naporan rad te preopterećenost obavezama. “Kobila je tegleća životinja koja je preopterećena nametnutim poslovima, ali je ujedno i vrlo izdržljiva, stoga frazem *jaka kobila* ima pozitivne konotacije.”⁵ (Blašković 2016: 25)

Suprotno tome, frazema *bijesna kobila* (“Gdje je bijesna kobila?”, ST 1980: 160) nosi snažno negativnu konotaciju. Iako je motivirana ponašanjem životinje, značenje koje se pripisuje u prenesenom kontekstu je

⁴ Više na: <https://simboli.rs/> (preuzeto 8. 10. 2025).

⁵ U korpusu je zabilježena poredbena frazema *jaka kao kobila*.

pogrdno – ‘imati stalnu želju za seksualnim odnosom, biti neobuzdana’. Ovo značenje ne proizlazi iz stvarnih osobina životinje, već iz stereotipnih i seksističkih konstrukcija koje su joj pripisane u cilju degradacije ženskog ponašanja u društvu.

Prethodno navedene frazeme ne pronalazimo u konsultiranim izvorima, što ima još više daje na značaju. Može se pretpostaviti da frazeme s ovim sastavom leksema prvi put upotrebljava Sušić u svojim književnim djelima.

Pozitivnu konotaciju nosi i frazema *zdrav kao ždrijebac* (“Zdravi su, družo, Bajro, kao ždrijepci”, SL 1987: 10) jer ždrijebe, kao mladunče konja, simbolizira životinju koja je jako izdržljiva i kočoperna te se brzo nakon rađanja digne na svoje noge, ali ipak to ne implicira da je svako ždrijebe takvo, već da mu je čovjek pripisao tu osobinu putem generalizacije. Iz prethodno navedenog može se konstatirati da spomenuta leksema simbolizira i mladost, vitalnost, snagu i brz oporavak. To znači da je i ova frazema, kao i mnoge druge, nastala po uzoru na čovjekovo iskustvo s ovom životinjom. U kontekstu svakodnevne komunikacije, frazema se koristi za opis mladog i snažnog muškarca, iako ni ovdje ne možemo govoriti o univerzalnoj osobini svih ždrebadi, već o stereotipnoj generalizaciji utemeljenoj na iskustvenoj percepciji. Ovu frazemu ne pronalazimo u konsultiranim izvorima.⁶

Iz navedenih primjera vidljivo je da se i u okviru frazeološkog sistema stereotipi prema domaćim životinjama prenose na ljude, čime se uspostavljaju i razvijaju obrasci mišljenja i društvenih vrijednosnih sudova. Posebno je značajno primijetiti da se pojedini zoonimi u jeziku učestalo koriste za opisivanje žena, nerijetko u negativnom kontekstu, što upućuje i na rodnu komponentu stereotipizacije.

⁶ Analizirana frazema bi se mogla dovesti u semantičku vezu s frazemama (*biti*) *zdrav kao dren* (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1517; HJP) i *zdrav kao riba* (HJP) u značenju ‘potpuno zdrav’.

Ovan, ovca i jarac

Pored navedenih zoonima koji se pojavljuju u frazemama i nose određena stereotipna značenja u korpusu su zabilježene i frazeme koje uključuju zoonime *ovan*, *ovca* te *jarac*. Prema definiciji u *Rječniku bosanskog jezika* ovan označava ‘mužjaka ovce’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 860), a ovca ‘domaću životinju koja je preživar’. Jedno od njenih prenesenih značenja je ‘glupa osoba’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 860. 861). Ova stereotipna osobina, koja u stvarnosti ne odražava pravu prirodu ovce, nerijetko se prenosi i na mužjaka – ovna.

Slično tome, jarac se definira kao ‘mužjak koze’, a jedno od prenesenih značenja navedene lekseme je ‘čovjek koji ima dugu i tanku bradu’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 457). Međutim, njegova simbolika u nekim frazemama nadilazi fizičke karakteristike i prelazi u domen socijalno-moralnih stereotipa.

Frazema *domaći ovan* (“A izvan struke, naročito u politici, bio bi običan domaći ovan”, SAT 1985: 37) koristi se s ciljem da se naglasi intelektualna ograničenost određene osobe, najčešće muškog roda. U ovom kontekstu, stereotip o gluposti ovce prenosi se na ovna, čime se dodatno učvršćuje negativan konotativni okvir u kojem se ovčije osobine poistovjećuju s nedostatkom inteligencije i sposobnosti kritičkog mišljenja. Navedena frazema nije zabilježena u konsultiranim izvorima pa se može smatrati i autorskom izvornom frazedom.

Na sličnim pretpostavkama zasniva se i frazema *naivan kao ovca*, koja proizlazi iz čovjekovog iskustva s ovcom kao životinjom koja ne pokazuje izraženu sposobnost za oprez i samozaštitu. U skladu s tim, ovci se pripisuje osobina naivnosti. Ipak, treba istaći da se ovcama pripisuju i osobine poput bespomoćnosti, miroljubivosti, nevinosti, strašljivosti (Blašković 2016: 40), ali i čistoće, poslušnosti⁷, koje čovjek često tumači negativno.

Frazema *stari jarac* (“Ti si jedan nesvakidašnji stari obijesni jarac”, SL 1987: 92) ne odražava stvarne osobine životinje, već je rezultat čovjekove kreativnosti u stvaranju uvredljivih i pejorativnih poredbenih izraza.

⁷ Više na: <https://www.symbolopedia.com/hr/sheep-symbolism-meaning/> (preuzeto 8. 15. 2024).

Ova frazema najčešće označava starijeg muškarca koji je seksualno narsrtljiv ili opsjednut mlađim ženama (Blašković 2016: 24).

S druge strane, frazema *skakati kao jarac* (“Skakaćeš ti... kao jarac”, SN 2016: 48) moguće da je motivirana posmatranjem karakterističnog ponašanja ove životinje. Jarcima se često pripisuje razigrano, nepredvidivo i ponekad agresivno ponašanje, što može poslužiti kao osnov za stvaranje ovakve frazeme. U prenesenom značenju, frazema se koristi za opis neprimjerenog, pretjerano energičnog ili neozbiljnog ponašanja ljudi.

Prethodno navedene frazeme (*stari jarac* i *skakati kao jarac*) nisu zabilježene u konsultiranim izvorima pa se mogu smatrati i autorskim frazemama.

Svi navedeni primjeri ukazuju na to da se zoonimi u jeziku ne koriste isključivo radi deskripcije životinjskih osobina, već su često nosioci kulturno i društveno oblikovanih stereotipa, koji se dalje prenose na ljudske karaktere i ponašanja. Ova praksa ne samo da odražava kolektivne stavove o određenim životinjama, već i pokazuje kako se jezik koristi za oblikovanje i reprodukciju vrijednosnih sudova o ljudima, često u pogrdnom ili redukcionističkom smislu.

Magarac / kenjac i magare

Stereotipi koje je čovjek stvorio o magarcu predstavljaju osnovu za formiranje mnogih frazema u bosanskom jeziku u kojima je jedna od sastavnica zoonim *magarac*, *magare* ili *kenjac*. Prema *Rječniku bosanskog jezika* magarac se definira kao ‘životinja iz porodice konja i najčešće služi za nošenje tereta’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 617), a neka od prenesenih pejorativnih značenja su: ‘svojom tvrdoglavošću, samovoljom, neposlušnošću izaziva prigovore, glupa i ograničena osoba, budala’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 617), pri čemu se ista značenja pripisuju i mladunčetu – magaretu.

Zoonim kenjac predstavlja ‘razgovornu leksemu za magarca’, a u prenesenom značenju označava ‘osobu koja ima ružne osobine’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 498).

“Magarcu se pridaju različite osobine pa tako on simbolizira tvrdo-
glavost, marljivost, pokornost, brigu, nesigurnost, nestabilnost, senti-
mentalnost, egoizam, ljubomoru, mržnju, naivnost, glupost, neznanje,
neodlučnost i neposlušnost. S magarcem se uspoređuje osoba koja
nema sluha, a još jedna njegova karakteristika je i besmisleno čeka-
nje.” (Blašković 2016: 36) Iz bajki i basni potječu njihove dominantne
stereotipizirane osobine kao što su glupost i tvrdoglavost, što rezultira
frazemskom upotrebom u pogrđnom kontekstu. Takvi izrazi rijetko
reflektiraju stvarne osobine ove životinje, već su proizvod kolektivno
ukorijenjenih predrasuda i generalizacija.

Prethodno navedeno potvrđuje i frazema *matora magarčina* (“Ne, lezi,
druže, Bajro, matora magarčino!”, SL 1987: 151) koja ima značenje ‘glu-
pi, stari čovjek’. “Magarac se obično povezuje s odlučnošću, inteligenci-
jom i poniznošću. Ova životinja je poznata i kao simbol požrtvovanosti
i služenja jer se koriste za nošenje različitog tereta te pomaganja ljudi-
ma u teškim poslovima. Iako se ne čini jakom životinjom, on je itekako
snažan i otporan. Posebno je zanimljivo da se navedena frazema nalazi
u vokativu i to u funkciji grđnje samoga sebe, što potvrđuje i navedeni
kontekst.

Sličan stereotip je izražen i u frazemi (*biti*) *stari kenjac* (“... rekla bi da
mi je na pameti samo kurvanje čak kad sam već pristao stari kenjac”,
SL 1987: 42), koja značenjski korespondira s prethodno komentiranom
frazemom (*biti*) *stari jarac* u značenju ‘onaj koji je sklon napastvovanju
mlađih žena’. Ova frazema ukazuje na to da je zoonim *kenjac*, slično
kao i *jarac*, poslužio za kreiranje stereotipa o pohotnosti, pri čemu se
negativna konotacija dodatno pojačava zbog kombinacije starosti i sek-
sualne želje.

Prethodno navedene frazeme nisu zabilježene u konsultiranim izvo-
rima i mogu se smatrati autorskim frazemama. Ekspresivno značenje
dodatno pojačavaju leksema u augmentativu *magarčina* (*matora ma-
garčina*) i leksema *kenjac* (*biti stari kenjac*).

Frazema *blehnuti* (*u koga*) *kao zaljubljeno magare* (“Bleni, bleni u nje-
ga, ko zaljubljeno magare!”, SŽ 2016: 45) u značenju ‘gledati glupo, a

zaljubljeno' također se temelji na stereotipu o emocionalnoj inferiornosti i naivnosti životinje. U ovom slučaju magarcu se pripisuje nerealna osobina zaljubljenosti, slična onoj koja se u drugim frazemama pripisuje psima ili konjima (*zaljubljen kao pas / pseto / konj*).⁸ Iako ovakve frazeme služe kao metaforički izrazi intenzivne emotivne privrženosti, treba naglasiti da su temeljene na antropomorfizaciji životinjskih osobina koje ne odgovaraju njihovoj stvarnoj prirodi. Navedena frazema nije zabilježena u konsultiranim izvorima i može se smatrati autorskom frazemom.

Zaključno, upotreba zoonima *magarac*, *magare* i *kenjac* u analiziranim frazemama svjedoči o snažnoj stereotipizaciji i o učestalom korištenju životinjskih metafora radi izražavanja negativnih ljudskih osobina. Iako ove lekseme nose bogat frazeološki potencijal (njihova značenja utječu na značenje frazeme), njihova značenja su često opterećena vrijednosnim sudovima koji se prenose i učvršćuju kroz svakodnevni govor, književnost i kulturne obrasce.

Kučka

U frazemama se zoonim *kučka* najčešće upotrebljava u negativnoj konotaciji. Kako navode Halilović–Palić–Šehović (2010: 565), ova leksema u osnovnom značenju označava 'ženku psa', dok se u prenesenom značenju odnosi na 'ženu koja je zla ili pokvarena', ali i na 'nemoralnu ženu'.

"Kučka ili kuja nazivi su za ženku psa, no kada se isti termini koriste kako bi se opisala žena, tada oni imaju negativno konotacijsko značenje. Izraz kučka ili kuja za žensku osobu podrazumijeva pejorativno značenje..." (Majer 2022: 32). U tom kontekstu bilježi se frazema *izbaciti (koga) kao kučku* ("... pa me izbaci kao kučku?", SŽMI 1983: 222) u značenju 'poniziti žensku osobu'. Nastanak ove frazeme moguće je povezati s načinom na koji se čovjek odnosi prema psima, a u ovom slučaju posebno prema ženkama pasa. Leksemom *kučka*, kao i navedenom frazemom, ženskoj osobi se pripisuju izrazito negativne osobine,

⁸ Takva osobina se pripisuje i mužjaku mačke – mačku, a bilježimo i poredbeni frazemu koja tome svjedoči: *zaljubiti se / biti zaljubljen kao mačak* (Matešić 1982: 326) u značenju 'biti jako / vrlo zaljubljen'.

uključujući i seksualno obezvrjeđenje. Ova je leksema snažno negativno stereotipizirana te u figurativnom značenju označava ženu koja je lišena društvene i moralne vrijednosti. Važno je naglasiti da se frazema *izbaciti (koga) kao kučku* primjenjuje isključivo na ženske osobe, što dodatno potvrđuje njen rodno-specifičan, degradirajući karakter. Iako je ova frazema prisutna u razgovornom jeziku, nismo pronašli potvrde u konsultiranim izvorima.

Lisac / lisica

U bosanskom jeziku brojne su frazeme u čijem sastavu se nalazi zoonim *lisica* ili *lisac*. Stereotipi koje je čovjek kroz historiju stvorio o ovoj životinji poslužili su kao motivacijska osnova za stvaranje onih frazema u čijem sastavu se nalaze ove lekseme. U svom osnovnom značenju leksema *lisac* označava ‘mužjaka lisice’, dok *lisica* označava ‘grabežljivu životinju koja pripada porodici pasa’, a u prenesenom značenju, kao i *lisica*, označava ‘osobu koja je lukava, mudra, prepredena’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 597).

“Sa svojom poznatom inteligencijom i snalažljivošću, lisica se često povezuje s bistrom i brzopletom, što odražava neovisnost i samopouzdanje. U dječijim pričama i basnama lisica je prikazana kao razigrana varalica, što pokazuje njenu nestašnu prirodu. Osim toga, ljepota i gracioznost lisice čine je simbolom elegancije i profinjenosti... Lisica je simbol mnogih stvari u različitim kulturama, uključujući inteligenciju i oštroumnost. Njihova sposobnost da nadmudre grabežljivce i ljude priskrbila im je reputaciju lukavih i snalažljivih osoba... Lisica je bila simbol pozitivnih i negativnih osobina u raznim kulturama i mitologijama. Pozitivna simbolika lisice uključuje, između ostalog, kreativnost, strast, mudrost, šarm i plemenitost. Lisica se u nekim kulturama također smatra zaštitnikom i vodičem. Međutim, negativne osobine povezane sa simbolizmom lisice uključuju lukavstvo, lukavstvo, lukavost i demonsko ponašanje.”⁹

Lisicama se, dakle, pripisuju različite ljudske osobine, među kojima se ističe mudrost. Ova simbolika je potvrđena i u frazemama zabilježenim

⁹ Vidi više: <https://www.symbolopedia.com/hr/fox-meaning-and-symbolism/> (prijetupljeno 15. 8. 2024).

u korpusu: *mudar lisac* – (“Samo, to je tako mudar lisac”, SŽMII 1983: 23) i *stari lisac* – (“On nije dorastao starom liscu za polemiku”, SJD 1989: 69); “... vruga bi tvoj sin udesio Dragonara da nije bilo starog lisca”, SŽMII 1983: 107; “Stari lisac pomogao je sinu”, SŽMII 1983: 162). Frazema *mudri lisac* nije zabilježena u konsultiranim izvorima pa je možemo smatrati i modifikacijom frazeme *stari lisac*. Značenje mudrosti u frazemi *stari lisac* dodatno je pojačano leksemom *star*, kojoj je jedno od prenesenih značenja ‘iskusan’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1245). Time se dalje implicira da čovjekova mudrost dolazi s godinama, sazrijevanjem, iskustvom, odnosno da je iskustvo stečeno tokom života jedan od ključnih izvora čovjekove životne i praktične mudrosti. Frazema *stari lisac* tako predstavlja personifikaciju iskustvom stečene pronicljivosti i snalažljivosti, što je još jedan primjer prenošenja osobina iz životinjskog svijeta na čovjeka putem određenih frazema. Ovu frazemu bilježi i Matešić (1982: 316) u značenju ‘iskusan, lukav, prepreden, prefrigan čovjek’, dok je u drugim konsultiranim izvorima ne pronalazimo.

Ris i zolja

Na iskustvenim činjenicama zasnovana je frazema *ljut kao ris* jer “ris je najkrvoločnija zvijer iz porodice mačaka i najveća mačka u Europi, a simbolizira ljutnju, agresivnost i žestinu” (Barčot 2014: 50). U korpusu bilježimo sljedeći primjer: (“BAJA ‘Kako ću ja da rečem... zagrliti i, je li, ostalo... kad ona kao ris’”, SBD 1988: 293). “Ris je stvorenje misterije, tajnovitosti i skrivenosti koje nosi niz moćnih simbolika. Ova nedokučiva i veličanstvena životinja, poznata po svom oštrou vidu i skrivenosti, često se povezuje sa sposobnošću da vidi kroz prijevaru, intuicijom i otkrivanjem skrivenih istina. Simbolika risa obuhvaća elemente tajnovitosti, misterije, unutarnjeg znanja, intuicije, strpljenja i neviđenih radnji.”¹⁰ Ipak, u svakodnevnom jeziku i frazeološkoj upotrebi dominira značenje povezano s njegovom temperamentnom prirodom, odnosno izraženom ljutnjom.

¹⁰ Vidi više na: <https://www.symbolopedia.com/hr/lynx-symbolism-meaning/> (pristupljeno 15. 8. 2024).

Slično iskustveno utemeljenje prisutno je i u frazemi *ljut kao zolja*. Čovjek je, kroz neposredni kontakt s ovom životinjom, prepoznao i interpretirao njeno ponašanje kao indikator agresivnosti i impulzivne reakcije. Zolja se u našem jezičkom i kulturološkom okviru većinom poistovjećuje s velikom osom / stršljenom. Na osnovu njihove reakcije u situacijama u kojima se osjećaju ugroženo – u napadu ili odbrani, posebno prema životinjama ili ljudima – čovjek je toj životinji pripisao osobinu ljutnje. U prenesenom značenju leksema *zolja* označava ‘zlu osobu ili svađalicu’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1529). “Sklonost običnih osa jelima i napicima ljudi dovela ih je na loš glas. Pored toga, vrlo su uporne, agresivne i nepredvidljive ako se čovjek slučajno previše približi njihovom gnijezdu, ili ako se osjete ugrožene naglim pokretima čovjeka. Kod uboda, ispuštaju alarmirajuće feromone koji privlače druge ose i potiču ih na ubadanje.”¹¹ U korpusu se frazema *ljut kao zolja* potvrđuje primjerom: “Učen, bijelih gospodskih šaka, a ljut kao zolj” (SHS 2016: 47).

Obje frazeme – *ljut kao ris* i *ljut kao zolja* – proizlaze iz čovjekovog negativnog iskustva s navedenim životinjama. Na osnovu njihove percipirane naravi, odnosno ponašanja u stanju ugroženosti, čovjek je oblikovao frazeme kojima karakterizira osobu izrazito burnog temperamenta. Ove frazeme predstavljaju ilustrativan primjer frazeološke motivacije zasnovane na animalističkoj metaforici, u kojoj se prenose osobine iz životinjskog na ljudski svijet. Snažno su stilski obojene.¹²

Soko

Leksema *soko* je sastavni dio određenih frazema u bosanskom jeziku, a ova ptica grabljivica često se koristi za opis osobina čovjeka, posebno kada je riječ o izuzetno dobrom vidu.

“Sokol je ptica grabljivica koja ima vrlo oštar vid i može uočiti plijen s jako velike udaljenosti” (Barčot 2014: 172, prema Blašković 2016: 52)

¹¹ Više na: https://hr.wikipedia.org/wiki/Obi%C4%8Dna_osa (preuzeto 8. 8. 2024).

¹² U konsultiranim izvorima zabilježene su navedene frazeme – *ljut kao ris* (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1151; Mahmutović 2012: 141; Matešić 1982: 574) i *ljut kao zolja* (Mahmutović 2012: 183) u značenju ‘vrlo / jako ljut, bijesan’. Autori Halilović–Palić–Šehović (2010: 1151) navode i oblik frazeme *bijesan kao ris*.

te ne iznenađuje činjenica što se sokolov dobar vid iskorištava kako bi se opisao čovjekov vid. Takvo značenje potvrđuje i zabilježena frazema (*imati oko sokolovo*) (KUHAR “Ne brini, imam ja oko sokolovo”, SBD 1988: 281).¹³ Međutim, važno je napomenuti da upotreba ove frazeme ne implicira doslovnu tvrdnju da svaki soko posjeduje izuzetne vizualne sposobnosti. U ovom slučaju riječ je o stereotipu, odnosno o generalizaciji koja se temelji na simboličkom i kulturološkom značenju koje je čovjek kroz historiju pridodao ovoj životinji. “Kao univerzalni simbol, sokol utjelovljuje osobine vodstva, slobode i dalekovidosti. Često se doživljava kao simbol moći i autoriteta zbog oštrog vida i junaštva žestokog lovca. Let sokola u nebo označava težnju za slobodom i njegovu sposobnost da vidi stvari iz više perspektive. Njegove vješte lovačke vještine govore o strategiji, fokusu i odlučnosti, povezujući ga s pobjedom i uspjehom.”¹⁴

Čovjek je tokom historije stvorio brojne stereotipe o životinjama, pa tako i o različitim vrstama ptica. Osim lekseme *soko*, koju često susrećemo u frazeološkoj upotrebi, i druge lekseme kojima se označavaju ptice, poput *goluba*, *tetrijeba* i *slavuja*, također su dio frazema s bogatom konotativnom vrijednošću. Pisac Derviš Sušić upotrebljava i povremeno modificira ovakve frazeme u svojim književnim djelima, čime se potvrđuje njihova ukorijenjenost i produktivnost u bosanskom jeziku.

Vuk

Vuk pripada skupini divljih zvijeri. On živi u čoporu, ali kada je u pitanju lov, lovi i samostalno. Simbolizira usamljenost i nezavisnost. U ljudskoj percepciji često je predstavljen kao nasilna, opasna, opaka i zla životinja. Zbog izraženih lovačkih sposobnosti, čovjek mu pripisuje i osobine poput domišljatosti i spretnosti (Blašković 2016: 58). Vuk je u bajkama najčešće predstavljen kao simbol prevare i prijetnje, ali i opasnost. Kao i lisica, tako i vuk pripada ‘porodici pasa’. U prenesenom značenju

¹³ Navedena frazema je zabilježena i u konsultiranim izvorima: Halilović–Palić–Šehović (2010: 817), HJP (preuzeto 13. 10. 2025),

¹⁴ Više na: <https://www.symbolopedia.com/hr/falcon-symbolism-meaning/> (preuzeto 15. 8. 2024).

simbolizira osobu koja je ‘hrabra, odvažna, opasna, ratoborna osoba’, ali i ‘osobu koja je okrutna i surova’ (Halilović–Palić–Šehović 2010: 1460). Takva značenja motiviraju mnoge frazeme u bosanskom jeziku.

Frazeme *morski vuk* (“Kad umrije Hajrudin Barbarosa, najveći morski vuk svih vremena”, SP 1991: 53) i *opasan vuk* (“... o čemu bi on ... obavio konsultacije ... iz straha da ... ne bude izvučena na brisan prostor ... ili po muževljevoj ... prijetnji da ne otvara vrata tako opasnom vuku”, SŽMII 1983: 16) proizašle su iz čovjekovog iskustva s tom životinjom. Frazema *morski vuk* koristi se za iskusnog, hrabrog i prekaljenog čovjeka.¹⁵ S druge strane, frazema *opasan vuk* upotrebljava se u kontekstu prijetnje ili potencijalne opasnosti.

Frazeme *stari vuk* (“... ako si ti onaj Danilo, stari vuk”, SJD 1989: 168; “Lukavstvo djeteta prevari starog vuka”, SŽMI 1983: 216; “Stari vuk samovao je u svojoj kasarni”, SŽMII 1983: 204; “... stari vuk s još zdravim zubima”, SL 1987: 213) i *iskusan vuk* (“Iskusni je vuk vjerovao razbojniku”, SŽMI 1983: 140) dodatno potvrđuju simbolički prenos osobina kao što su mudrost i iskustvo.¹⁶

U konsultiranim izvorima ne bilježe se frazeme *opasan vuk* i *iskusan vuk*. Navedene modificirane frazeme autor je ciljano upotrebljavao kako bi što bolje prikazao likove svojih književnih djela, a na taj način je njegov jezički izraz postao stilski obilježeniji.

Iz svega prethodno navedenog, možemo zaključiti da je D. Sušić upotrijebio nekoliko frazema sa zoonimskom sastavnicom, a koje u sebi nose određene stereotipe. Najviše frazema se odnosi na intelektualnu ograničenost te intelektualno skromne sposobnosti kako muškaraca tako i žena. Ostale stereotipizirane frazeme se odnose na: jačinu, lijenost, radinost, promiskuitetnost, snagu, naivnost, seksualno napastvovanje, neprikladno ponašanje, zaljubljenost, žensku seksualnost, mudrost, ljutitost, dobar vid, opasnost i ljudsko iskustvo. Iz navedenih primjera možemo zaključiti da su mnogi od njih poredbene zoonimske frazeme,

¹⁵ Ovu frazemu navode i autori konsultiranih izvora (Matešić 1982: 768; Otašević 2012: 130), ali u značenju ‘mornar, iskusan, neustrašiv, odvažan moreplovac’.

¹⁶ A. Mahmutović (2012: 176) navodi frazemu *kao stari vuk* u značenju ‘mudro, znalacki’.

a H. Kurkowska i S. Skorupka (2001: 158) za ovakve poredbene frazeme navode da je riječ o poredbenim vezama jer su se ustalile predrasude o određenim životinjama. Mnogo više primjera bilježimo s leksemama koje označavaju životinje koje su negativno konotirane, a to su: *vo, tele, goveče, krava, kobila, ovan, ovca, jarac, magarac / kenjac, kučka, lisac, ris, zolja* te *vuk*. Manje je zabilježeno onih frazema u čijem sastavu se nalaze lekseme koje označavaju određenu životinju koja je pozitivno konotirana: *bik, kljuse, ždrijebe, kobila, magare* te *sokol*. Mnoge od navedenih frazema predstavljaju modificirane oblike već poznatih frazema, ali zabilježene su i one frazeme koje nisu pronađene u konsultiranim izvorima. Da se zapaziti da se u sastavu stereotipiziranih frazema mnogo više bilježi leksema koje označavaju neku domaću životinju, ali to ne iznenađuje jer je čovjek s takvim životinjama više u kontaktu. Tako Bratmiński (2007: 96) konstatira da “stereotipi o životinjama i biljkama pripadaju najstarijima i imaju posebno kulturno značenje”, “pri čemu upravo domaće životinje imaju istaknuto mjesto u negativnoj prosudbi unatoč čovjekovoj koristi koju od njih ima” (Vidović Bolt 2014: 7). Imajući u vidu cjelokupan broj zabilježenih frazema, stereotipizirane frazeme nisu brojne, ali su pokazatelj da ih je autor koristio za karakterizaciju likova svojih književnih djela.

Rodno obilježene frazeme motivirane stereotipima

Kako se rodna različitost ogleda u jeziku, tako se ona prepoznaje i u određenim frazemama, a posebno onim koje u sebi sadrže određene stereotipe. Z. Breglec (2015: 206) ističe da se rod odnosi na to “da osobe rođene kao muškarci ili žene u svojim kulturama i društvima odrastaju shodno obrascima društva koji su podložni promjena”. O. V. Rjabov (prema Majer 2022: 24) pravi dinstikciju između spola i roda – *muškarac* i *žena* vezuje uz spol, dok uz rod veže termine *muškost* i *ženskost*. A. V. Kirilina (2004, prema Hrnjak 2017: 40) navodi da “rodna hijerarhija i rodno uvjetovani modeli ponašanja nisu zadani prirodom, već se stvaraju u društvu kroz institucije socijalne kontrole i kulturne tradicije”.

A. Hrnjak (2018: 61) prenosi da T. B. Rjabova (2003) rodne stereotipe svrstava u nekoliko kategorija: karakteristike koje su povezane da

ljudskom aktivnošću i djelovanjem – muškarcima su pripisane sljedeće karakteristike: odlučnost, smisao za biznis, težnja za ostvarivanje ciljeva, ustrajnost, a ženama: briga da se ispoštuju norme, koformizam, pasivnost itd.; karakteristike koje se odnose na upravljanje i vlast – muškarcima su pripisane sljedeće karakteristike: ambicioznost, liderstvo, objektivnost, snaga, a ženama: neobjektivnost, neodgovornost, pokornost, slabost; karakteristike koje se odnose na kognitivnu sferu – muškarcima su pripisane sljedeće karakteristike: kritičnost, logičnost, objektivnost, racionalnost, a ženama: nekritičnost, intuicija, nelogičnost, iracionalnost; karakteristike vezane za emocije – muškarcu se pripisuju sljedeće karakteristike: suzdržani, sposobni odvojiti racionalno i emocionalno, hladnokrvni, a žene: emocionalne, osjetljive, podložne nagovaranju, suosjećajne; karakteristike koje se odnose na međuljudske odnose – muškarcu se pripisuju sljedeće osobine: bezosjećajni, egoistični, grubo, otvoreni, pravedni, a žene: brižne, druželjubive, lukave, požrtvovane, prepredene, svadljive, taktične.

Hrnjak (2017: 50) konstatira da se rodna obilježnost u frazemama može manifestirati putem strukturalnih elemenata ili putem značenja. Kada su u pitanju rodni stereotipi u korpusu, bilježimo četiri frazeme koje se posebno izdvajaju kao primjeri rodno motivirane stereotipizacije, iako smo mogli uočiti da je nekoliko primjera rodni stereotipa zabilježeno i u prethodnom poglavlju.

U prvom slučaju bilježimo dvije frazeme koje stereotipno prikazuju ženu kao intelektualno inferiornu, odnosno frazema se zasniva na stereotipnoj predrasudi o ženama koje imaju niske intelektualne sposobnosti. Frazema *ženska glava* (“Pa ženska glavo, samo da ti pokažem šta ćeš činiti”; SHS 2016: 62; “Ma kakva te ispovijed danas snašla, ženska glavo?”, SAT 1985: 67) označava ženu kao nerazumnu intelektualno ograničenu, pa čak i glupu osobu. Sličan negativan konotativni potencijal nosi i frazema *ženska posla* (“Ženska posla!”, SJD 1989: 278), kojom se označavaju žene i ženski poslovi nevažni, trivijalni, beskorisni ili intelektualno nezahtjevni.¹⁷

¹⁷ Navedenu frazemu je zabilježio J. Matešić (1982: 498) u značenju ‘nešto o čemu ne vrijedi govoriti, prazne priče, koještarije.’

S druge strane, bilježimo i dva primjera frazema koji se odnose na žensko kretanje. One proizlaze iz stereotipa prema kojem žene iz viših društvenih slojeva (kraljice, sultanije i sl.) posjeduju graciozan hod, profinjeno držanje i dostojanstveno ponašanje. U korpusu se tako pojavljuju frazeme: *hodati kao kraljica* (“U izmučenom partizanskom svijetu i seljacima uokolo, ona je hodala kao kraljica?”, SŽMII 1983: 136) i *gaziti kao sultanija* (“... gazila je kao sultanija ponosno”, SHS 2016: 20) koje nisu zabilježene u konsultiranim izvorima, što ih čini bogatom ekscerpiranom građom. Također fizički izgled žena, ljepota ali i njihovo oblačenje je vrlo podložno stereotipizaciji. Društvene i kulturološke odlike određene sredine itekako se mogu uočiti u frazemama. Tako autorica A. Šehović (2018: 232–233) konstatira da frazeme daju važne informacije o određenoj sredini te u nastavku svoga rada (Ibid., 234) ističe kako “tradicionalne društvene norme diktiraju i položaj žene u patrijarhalnom društvu”. Te tradicionalne društvene norme utječu i na slobodu ophođenja, ponašanja, ali i na slobodu mišljenja žena u patrijarhalnom društvu. Također, A. Šehović (2018: 235) ističe da su tradicionalno poželjne ženske osobine blagost, ljepota te umiljatost. Uz navedene osobine, mogu se dodati i odmjereno ponašanje, ophođenje, ali i kretanje.

Rodno obilježene frazeme sa stereotipnim sadržajem nisu dominantne u korpusu, ali njihovo prisustvo svakako nije zanemarivo. U bosanskom jeziku zabilježeno je mnogo rodno obilježenih frazema koje u sebi sadrže stereotipe. Veliki broj njih se veže i za muškarce i za žene, ali, s druge strane, postoje i one frazeme koje su specifične samo za jednu ili druge. Ipak, značajan broj frazema specifično se odnosi samo na žene. U tom smislu, može se zaključiti da su žene u većoj mjeri predmet frazeološke stereotipizacije, posebno kada je riječ o frazemama koje se odnose na njihovu intelektualnu sposobnost, ponašanje, držanje tijela i način kretanja.

Iako broj ovakvih frazema nije prevelik, njihova upotreba u književnim djelima Derviša Sušića ukazuje na prisutnost rodno obilježenih stereotipa koji su upotrijebljeni u cilju karakterizacije likova. Time se potvrđuje

da je jezik, pa tako i frazeologija, snažno prožet društvenim normama, rodnim ulogama i kulturno uvjetovanim vrijednosnim sudovima.

Zaključak

Na osnovu prethodno iznesenih analiza, može se zaključiti da je Derviš Sušić u svojim književnim djelima upotrijebio određeni broj frazema sa zoonimskom sastavnicom, koje u sebi često nose izražene stereotipne konotacije. Najveći broj tih frazema odnosi se na intelektualnu ograničenost i skromne mentalne sposobnosti, i to kako muškaraca, tako i žena. Analizirani primjeri pokazuju da se radi pretežno o poredbenim konstrukcijama koje u sebi sadrže zoonime, pri čemu se češće javljaju lekseme koje označavaju životinje negativno konotiranih osobina. Mnoge analizirane frazeme nisu zabilježene u konsultiranim izvorima i predstavljaju primjere modifikacije već poznatih frazema (*stajati kao tele, mudri lisac, iskusan vuk, opasan vuk, snažan kao bik, buljiti kao vo, glup kao goveče, vući kao kobila, stari jarac, (biti) stari kenjac, matora magarčina*) ili autorskih frazema (*trom kao steona krava, bijesna kobila, skakati kao jarac, blehnuti (u koga) kao zaljubljeno magare, izbaciti (koga) kao kučku*).

U okviru stereotipiziranih frazema, Sušić češće koristi lekseme koje se odnose na domaće životinje. Ova činjenica ne iznenađuje, s obzirom na to da autor prikazuje likove i sredinu specifičnu za bosanski kontekst.

Rodno obilježene frazeme koje sadrže stereotipne elemente nisu frekventne u analiziranom korpusu, ali su ipak zabilježene u manjem broju. Neke od njih (*gaziti kao sultanija, hodati kao kraljica*) nisu zabilježene u konsultiranim izvorima pa takve frazeme predstavljaju posebno bogatstvo u istraživačkom korpusu. Uočljivo je da se u tim frazemama fokus stavlja na žene, posebno u kontekstu problematizacije njihove intelektualne ograničenosti, ali i kroz frazeme koje se odnose na njihovo držanje, hod i ponašanje.

Iako stereotipizirane frazeme u Sušićevim djelima nisu mnogobrojne, njihova prisutnost svjedoči o funkcionalnoj upotrebi u cilju karakterizacije likova. Na osnovu zabilježenih frazema može se zaključiti da

Sušić u svom jezičkom izrazu u manjoj mjeri pribjegava stereotipizaciji te da ona nije dominantna odlika njegovog jezičkog niti stilskog izraza.

Uzimajući u obzir cjelokupnu građu, odnosno sve zabilježene primjere frazema, može se konstatirati da autor u značajnoj mjeri izbjegava upotrebu stereotipa u frazemama, ali i u svom jezičkom izrazu općenito. Takvi primjeri ostaju neznatni u odnosu na ukupan broj zabilježenih frazema u njegovim djelima. Dominantna struktura kojom se izriče stereotipiziranje u frazemama je upravo struktura sa poredbenom česticom *kao*. Takvom strukturom se, između ostalog, iznose vrijednosni sudovi, ali i subjektivni aspekti te pripisana značenja.¹⁸

Izvori

- Fink-Arsovski, Željka, Barbara Kovačević, Anita Hrnjak (2017), *Bibliografija hrvatske frazeologije – frazeobibliografski rječnik*, Knjiga, Zagreb
- Halilović, Senahid, Palić, Ismail, Šehović, Amela (2010) *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2010–2019), *Rječnik bosanskog jezika*, Tom prvi – tom deveti, Autor – Bošnjačka asocijacija 33, Sarajevo
- Jahić, Dževad (2024), *Rječnik bosanskog jezika*, Tom deveti, Or–Pa, Autor, Sarajevo
- Kasumović, Ismet, Marijana Nikolić (2018), *Rječnik frazema bosanskoga jezika*, Institut za humanu rehabilitaciju, Tuzla
- Mahmutović, Alisa (2012), *Kao frazeološki rječnik: rječnik frazema s poredbenom česticom “kao”*, Dobra knjiga – Synopsis, Sarajevo – Zagreb
- Matešić, Josip (1982), *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb
- Mrazović, Pavica – Primorac, Ružica (1981), *Nemačko-srpskohrvatski frazeološki rečnik*, Narodna knjiga, Beograd
- Mušović, Abdulah (2016), *Sandžački frazeološki rječnik*, (oko 7000 frazeologizama), Narodna biblioteka “Dositej Obradović” Novi Pazar, Novi Pazar

¹⁸ “Simile uključuju uspostavljanje preslikavanja između elemenata u različitim ulaznim prostorima, što se u idiomskim skupinama ovog tipa čini eksplicitnom upotrebom poredbene čestice kao.” (Hodžić-Čavkić 2023: 51)

- Sušić, Derviš (1985), *A triptih*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1988), “Baja i drugovi”, *Jesenji cvat*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (2016), *Čudnovato*, Libris, Sarajevo
- Sušić, Derviš (2016), *Hodža Strah*, Libris, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1989), *Ja Danilo*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1988), “Jesenji cvat”, *Jesenji cvat*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1987), *Listopad*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (2016), *Momče iz Vrgorca*, Libris, Sarajevo
- Sušić, Derviš (2016), *Nevakat*, Libris, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1986a), *Pobune*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1991b), *Pobune*, Svjetlost, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1988), “Posljednja ljubav Hasana Kaimije”, *Jesenji cvat*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1980), *Tale*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1982), *Uhode*, Svjetlost, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1988), “Veliki vezir”, *Jesenji cvat*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1983), *Žar i mir I*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (1983), *Žar i mir II*, Oslobođenje, Sarajevo
- Sušić, Derviš (2016), *Žestine*, Libris, Sarajevo
- Оташевић, Ђорђе (2012), Фразеолошки речник српског језика, Прометеј, Нови Сад

Internetski izvori

1. <https://fran.si/>
2. <http://frazemi.ihji.hr/>
3. <https://hjp.znanje.hr/>
4. <https://hr.wikipedia.org>
5. <https://jezikoslovac.com/>
6. <https://simboli.rs/>
7. <https://www.symbolopedia.com>

Literatura

- Bertoša, Mislava (1999), “Stereotipi o životinjama”, u: Badurina, Lada i dr. (ur.), *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 63–76.
- Blašković, Marta (2016), *Zoonimski frazemi motivirani stereotipima u hrvatskome i engleskome jeziku*, diplomski rad, Sveučilište u rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka
- Breglec, Zrinka (2015), “Rod, spol i žena u hrvatskome jeziku”, *Jat, Časopis studenata kroatistike*, 1(2), 204–219.
- Fink-Arsovski, Željka (2002), *Poredbena frazeologija: pogled izvana i iznutra*, FF press, Zagreb
- Bartmiński, Jerzy (2007), *Stereotypy mieszkają w języku: studia etnolingwistyczne*, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Wydawn
- Hodžić – Čavkić, Azra (2023), “Prilog proučavanju idiomskih skupina simila u bosanskom jeziku”, *Pismo, Časopis za jezik za jezik i književnost*, 21, Bosansko filološko društvo, Sarajevo
- Hrnjak, Ana (2007), “Neke pragmatičke osobitosti supstantivnih frazema koji se odnose na čovjeka (na primjeru hrvatskih i ruskih frazema)”, u: Fink Arsovski, Željka, Hrnjak, Anita (ur.), *Slavenska frazeologija i pragmatika*, Knjigra, Zagreb, 105–109.
- Hrnjak, Anita (2014) “Žene, zmajevi i opasne životinje” u: Vidović Bolt, Ivana (ur.), *Životinje u frazeološkom ruhu*, FF Press, Zagreb, 1–16.
- Hrnjak, Anita (2017), *Frazeologija u rodnome okviru*, Knjiga, Zagreb
- Hrnjak, Anita (2018), “Pogled na hrvatsku i rusku frazeologiju kroz prizmu roda”, *Suvremena lingvistika*, 86, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb, 243–259.
- Kovačević, Barbara (2012), *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Kurkowska, Halina, Skorupka, Stanislaw (2001), *Stylistyka polska, Zarys*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa
- Lippmann, Walter (1995), *Javno mnijenje*, Naprijed, Zagreb

- Majer, Ema (2022), *Rodni stereotipi u bugarskoj i hrvatskoj animalističkoj frazeologiji*, magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Zagreb
- Noodén, Lars (1992), “Animal Symbolism in Celtic Mythology”, *Religion*, 375, University of Michigan, Michigan
- Šehović, Amela (2018), “Frazeme koje oslikavaju društvo u dramama Alije Isakovića”, u: Alen Kalajdžija (ur.), *Zbornik radova Alija Isaković i bosanski jezik*, Sarajevo, 14. mart 2017, Posebna izdanja, 30, Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 231–240.
- Vidović Bolt, Ivana (2014), “Životinja kao (ne)inteligentan čovjekov prijatelj”, „Životinje u frazeološkom ruhu“, u: Vidović Bolt, Ivana (ur.), *Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa “Animalistički frazemi u slavenskim jezicima” održanog 21. i 22. III. 2014. na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu*, FF-press, Zagreb, 489–500.

Stereotypes in Phrasemes from Selected Literary Works of Derviš Sušić

Abstract: The aim of this paper is to analyze phrasemes from selected literary works by Derviš Sušić that contain stereotypical elements. The phrasemes used in the analysis were excerpted from twelve novels, four plays, and the short story collection *Pobune (Rebellions)*. Stereotypes and prejudices are present in everyday communication, and people often use them to negatively characterize others. For this reason, researching the frequency and function of stereotypes in literary discourse is considered relevant, as it offers insight into the linguistic worldview of a particular author. This study seeks to determine the extent to which Derviš Sušić employs stereotypes in his linguistic expression and whether he is generally prone to stereotyping in his use of phrasemes, as well as in his overall language use. The analysis focuses on zoonym-based and gender-marked phrasemes that contain clearly expressed stereotypical components. Within the excerpted corpus, it was found that these two groups of phrasemes are the most prevalent.

Keywords: stereotypes, phrasemes, zoonyms, gender stereotypes, Derviš Sušić